

ZNOVUOBJEVENÍ SVĚTOVÉ KRONIKY HARTMANNA SCHEDELA NA PERNŠTEJNĚ

PAVLA HOLÍKOVÁ

Abstrakt: Hradní a zámecké knihovny pro nás dodnes skrývají mnohá překvapení. Ve specifickém prostředí původního historického uložení, v rytmu návštěvnické sezóny a „zimního spánku“ zámecké a hradní knihovny netvoří jednoduše přístupné knihovní fondy, do nichž by se badatelé jen hrnuli. Čas od času se objeví nějaká knižní zajímavost známá jen odborníkům.

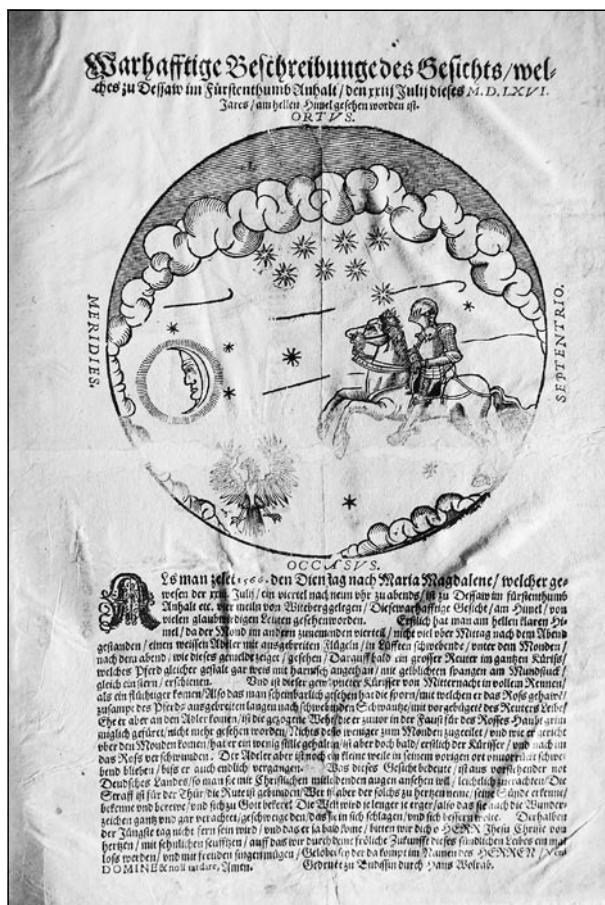
Klíčová slova: Prvotisky, staré tisky, historické knihovny fondy, kroniky, hrady, zámky.

Prvotisk německého vydání světové kroniky Hartmanna Schedela¹ z roku 1493 mne zaujal tím, že jsem o jeho přítomnosti v perněstejské hradní knihovně dvacet let věděla pouze z literatury a jeho „znovuobjevení“ vloni na podzim bylo dílem náhody. O tom, že perněstejská hradní knihovna obsahuje tento prvotisk, píše nestor českých zámeckých knihovních fondů Bohumír Lifka už v roce 1953.²

Bohumír Lifka jako pracovník Náprstkova muzea v 50. letech navštívil úctyhodné množství nedávno zkonfiskovaných hradních a zámeckých knihovních fondů a o každé větší knihovně poskytl první odborné informace, které v některých případech ještě nebyly nahrazeny podrobnějším pojednáním. V mnohém jsme tedy odkázáni na jeho erudici a odbornou praxi. Dr. Pravoslav Kneidl o něm píše, že „jediným pohledem na titul knihy dovedl dílo zařadit do souvislosti kulturních, nakladatelských a tiskařských, dovedl určit, pro koho by zdánlivě efemerní svazček mohl mít cenu. Velké znalosti heraldiky a genealogie šlechty českých zemí i střední Evropy mu pomáhaly určit provenienci početných starých tisků a rukopisů.“³ Bohumír Lifka je pro generaci knihovníků historických knihovních fondů autoritou, o níž by se neodvážili pochybovat, a pokud napsal, že perněstejská hradní knihovna obsahuje prvotisk, a pozdější knihovníci ho nedokázali najít, můžeme si to vysvětlit pouze tím, že záhadně zmizel. Realita je ovšem velmi strážlivá, v mnohém pochopitelná a do jisté míry i úsměvná. Klíčem k záhadě je obyčejná knihovní praxe, mechanické a nezbytné provádění pravidelných inventur, občasný restaurátorský zásah a snad jeho přílišná pečlivost.

Když v letech 1959–1960 probíhal první soupis knihovního fondu do tzv. „černých knih“ s následným rozepsáním v lístkovém katalogu brněnského Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody,⁴ Schedelova kronika nadlouho zmizela z obzoru. Pracovníci, zřejmě brigádníci, kteří soupis pořizovali, dostali do rukou torzo knihy ve velmi špatném stavu, neměla incipit ani kolofon a měla poškozenou dřevokoženou vazbu i některé listy. Z nedostatku času a odborných znalostí zanesli do záznamu pouze přírůstkové číslo a starou signaturu s poznámkou:

- 1 SCHEDEL, H. *Liber Chronicarum (germ.): Das Buch der Croniken und geschichten*. Tr.: Georgius Alt. Norimbergae: Antonius Koberger, 23. Dec. 1493.
- 2 LIFKA, B. Hradní knihovna Pernštejská. In: KUDĚLKA, Z. *Pernštejn. Státní hrad a okolí*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1953.
- 3 LIFKA, B. – KNEIDL, P. *Vzpomínky bibliotekáře a bibliofila Bohumíra Lifky*. Praha: Spolek českých bibliofilů, 1997.
- 4 Soupis zpracovali R. Peška a M. Svobodová od září do listopadu 1959 a od července do října 1960. Soupis v tzv. černých knihách byl určen pro služební potřebu pracovníků Krajského střediska. Lístkový katalog byl pak určen odborné veřejnosti k vyhledávání knih v zámeckých knihovnách pro badatelské účely.

Obrazek č. 1:
 Jednolist přivázaný omylem
 na konec knižního bloku Schedelovy
 kroniky.

„Všecka data o díle chybí“. Během revize v r. 1977 prováděné už odbornými pracovníky zanesla revizní komise⁵ do černé knihy opravu, kde jako titul zapsala prvních pět, resp. sedm slov (včetně členů) domnělého názvu knihy zjištěného z předmluvy na prvním dochovaném listu knižního bloku, takže v názvu stojí „Sechs Tag von dem Geschöpf der Welt“.⁶ Jméno autora, v našem případě redaktora světové kroniky, norimberského měšťana Hartmanna Schedela, neuvádí latinská ani německá verze a samozřejmě ani rukopisná předloha.⁷

A aby zmatení bylo dokonalé, došlo shodou náhod k tomu, že při restaurování poškoze-
 něho prvotisku koncem 70. let byl nedopatřením k původnímu knižnímu bloku přivázan list, který restaurátor považoval za jeho součást, tím spíš, že šlo o jednolist [1] podobného

5 Členy revizní komise v r. 1977 byly prof. Věra Kyasová a dr. Ludmila Marvanová. Tyto pracovnice doplnily do černé knihy rok a místo vydání (Nürnberg, 1493), tedy patrně znaly i Lífkův článek, neznaly však doslovný titul, neboť Lífka se zmiňuje pouze o „Schedelově kronice“.

6 V latinském i německém vydání xylografický „titul“ ještě není titulním listem v našem smyslu a uvádí jen následující rejstřík osob a míst. Tento rejstřík navíc v perňštejněmském výtisku kompletně chybí, takže první stránka knižního bloku opravdu začíná slovy „Sechs tag von dem geschöpf der welt“.

7 Rukopisné předlohy latinské i německé verze jsou uloženy v Městské knihovně v Norimberku.

formátu s datací na první pohled připomínající kolofon.⁸ Prvotisk z roku 1493 byl tak rázem předatován rokem 1566.⁹ Tak se stalo, že cenná historická encyklopedie ztratila autora, titul i rok vydání a záznam v černé knize unikl pozornosti odborných pracovníků Knihovny Národního muzea, kteří koncem 80. let mapovali v zámeckých knihovnách výskyt prvotisků.¹⁰

Redaktorem světové kroniky z roku 1493 je norimberský patricius Hartmann Schedel [2] (1440–1514), který si díky svému vzdělání a studijní cestě do Itálie osvojil humanistický pohled na svět. Schedel získal titul mistra svobodných umění v Lipsku a doktorský titul v oboru medicíny v Padově. Vlastnil na svoji dobu neuvěřitelnou knihovnu. Zatímco v renesanční střední Evropě můžeme považovat za slušnou knihovnu o několika desítkách svazků, Schedelova knihovna na konci jeho života čítala na 370 rukopisů a 640 tisků.¹¹ Mladý Schedel začal systematicky shromažďovat knihy už od r. 1456 jako šestnáctiletý a patřil k bibliofilům své doby. Dbal na kvalitní knižní vazbu, nechával si do knih přivazovat či vlepovat dřevořezy, mědiryty a miniatury. Jeho záliba se odrazila i ve velkorysém vybavení světové kroniky.

Schedelova kronika obsahuje 652 dřevořezových předloh a z nich pořízených celkem 1804 dřevořezových ilustrací. Její ilustrátoři Michael Wolgemut a Wilhelm Pleydenwurff patří mezi první neanonymní knižní ilustrátory vůbec a vzhledem k tomu, že Wolgemutovým žákem byl do r. 1490 Albrecht Dürer, spekuluje se o tom, že se mohl na výzdobě kroniky podílet. Tato hypotéza staví na smlouvě mezi zadavatelem a ilustrátorem z r. 1491, z níž vyplývá, že práce na ilustracích již pokročila, a na skutečnosti, že ke zhotovení tak velkého počtu ilustrací bylo třeba minimálně tří let soustavné práce.¹²

Schedelova kronika je známá dvoustránkovými dřevořezovými vedutami evropských měst. Obsahuje 29 takových vedut, přičemž pro vyobrazení některých z nich byly použity topické

Obrázek č. 2: Fiktivní portrét Hartmanna Schedela z doby kolem r. 1575.

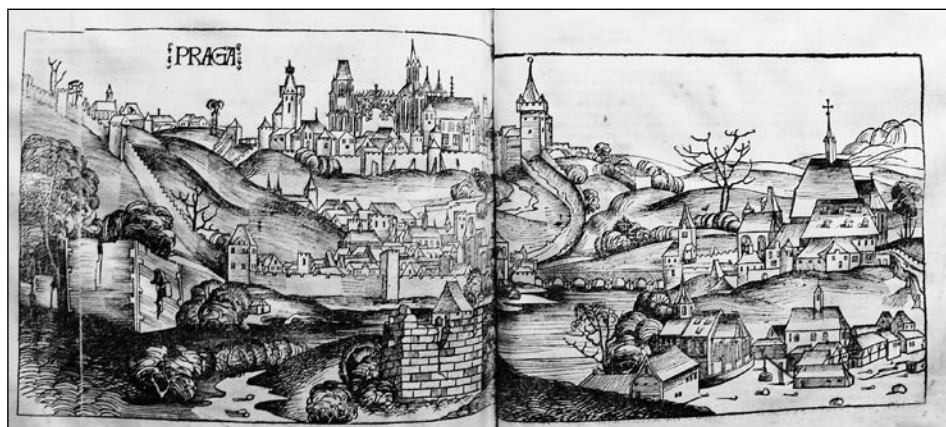
8 Jde o *Warhaftige Beschreibung des Gesichts/ wel=ches zu Dessaw im Fürstentumb Anhalt/ den xxxij Julij dieses M.D.LXVI.Jares/ am hellen Himmel gesehen worden ist. ... Gedruckt zu Budissin durch Hans Wolrab*. Tento jedlolist mohl být použit jako makulatura při vazbě, restaurátorovi se dostal do ruky po kompletním rozebrání knižního bloku i vazby a následně omylem považován za součást knižního bloku. Restaurátorská zpráva ze 70. let, která by mohla potvrdit domněnku o původu jedlolistu, však zatím nalezena nebyla.

9 Další revizní komise v roce 1987 ve složení dr. Jaromír Janoušek a Romana Smékalová dostala do ruky Schedelovu kroniku až po restaurátorském zásahu a v dobré víře opravila rok vydání podle domnělého kolofonu na rok 1566.

10 Výsledek jejich práce *Katalog prvotisků zámeckých a hradních knihoven v České republice* vyšel ve Sborníku Národního muzea v Praze, literární historie, řada C. V letech 1988–1990 a za vedení dr. Jitky Šimákové se na něm podíleli Eduarda Macháčková, Petr Mašek a Helga Turková. Pernštejnský výtisk Schedelovy kroniky v něm nenajdeme.

11 Dnes ji uchovává Bavorská státní knihovna v Mnichově.

12 Smlouva mezi zadavatelem a ilustrátorem byla uzavřena r. 1491, přičemž ale některé z dřevěných předloh byly v té době již hotové. Albrecht Dürer se u Wolgemuta učil do r. 1490, jeho eventuelní spoluúčast tedy není vyloučena.

Obrázek č. 3: Nejstarší známé autentické vyobrazení Prahy.

dřevořezy, tj. ideální pohledy na město společné pro více měst současně. Mezi topická zobrazení patří Neapol, Bologna nebo Lyon. Naopak mezi veduty zobrazené podle skutečnosti ať už autentické (v případě Norimberku), nebo podle autentických předloh, patří německá místa nakladateli Kobergerovi nejbližší: Bamberg, Vratislav, Salzburg, Štrasburk, Ulm a samozřejmě Praha jako jedno z německých měst středověké i novověké Evropy. Zobrazení Prahy v Schedelově kronice je jejím nejstarším autentickým vyobrazením vůbec [3].

Schedelova Světová, či „Norimberská“¹³ kronika je výsledkem encyklopedického vědění své doby a jako taková nepředstavuje exemplářový unikát, naopak její zastoupení v evropských knihovnách je poměrně četné. V zámeckých knihovnách České republiky ji má v latině Kroměříž (3×), Křivoklát, Mnichovo Hradiště, Nové Hrady, Opočno, Roztěž a Strážnice, německé vydání pak Český Krumlov, Kladruby, Kroměříž (2×), Křivoklát, Kynžvart, Libochovice, Mnichovo Hradiště a Žleby.¹⁴ Na základě archivních pramenů se předpokládá původní vtištění asi 1 400 svazků latinských a 700 svazků německých. Latinských exemplářů byl vtištěn asi dvojnásobek, jednak pro možnosti uplatnění na celoevropském trhu, jednak proto, že drtivá většina německy čtoucích čtenářů byla současně znalá latiny. Dnešní stav dochování ve světě je asi 400 svazků latinských a 300 německých. Cena holého, nevyvázaného a nekolorovaného výtisku se pohybovala kolem 3,5 zlatého, výtisk v nakladatelské vazbě stál kolem 5 zlatých, kolorovaný 8 zlatých.¹⁵

Pernštejnský výtisk patří k levnějším nekolorovaným exemplářům a do knižní sbírky hrabat Mitrovských v Dolní Rožince¹⁶ se dostal sběratelskou činností Josefa Mitrovského (1709–1782) z původního majetku Eleonory Salmové z Hustiřan a na Svojanově. Na předním příděští najdeme provenienční přípisek z r. 1753 odkazující na její vnučky Marii Terezii a Josefu Salmovy.¹⁷ Držíme-li se předpokladu, že ve vazbě knihy byla použita makulatura

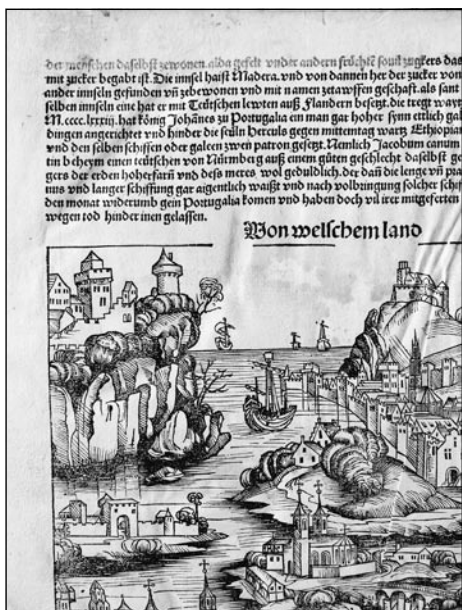
13 Jako „Norimberská“ se kronika označuje podle místa jejího vzniku a úhlu jejího pohledu.

14 Na tomto místě pomineme tzv. „malého“ nebo „kapesního Schedela“ vydaného r. 1496 a 1497 Johannem Schönspergerem v Augsburgu, včetně polemiky o tom, zda se jedná o „pirátské vydání“ či naopak důmyslný tah nově se rozvíjejícího trhu knižní tiskové produkce.

15 SCHEDEL, H. *Weltchronik 1493. Kolorierte und kommentierte Gesamtausgabe. Einleitung und Kommentar von Stephan Füssel*. Augsburg: Weltbild Verlag, 2004, s. 31.

16 Starším jádrem hradní knihovny pernštejnské byla původní rodová knižní sbírka hrabat Mitrovských v Dolní Rožince. Do dnešního sálu hradní knihovny ji Mitrovští umístili společně s mladšími knihami v 60. nebo 80. letech 19. století.

17 LIFKA, Hradní knihovna...

Obrázek č. 4:
Poslední dochovaný list vlastní kroniky.

Obrázek č. 5:
Poslední list knižního bloku.

z roku 1566,¹⁸ původní majitel nejspíš svazek koupil jako prostý knižní blok. Renesanční dřevokoženou vazbou byla kniha převázána nejdřív ve 2. polovině 16. století. Starší tisky a prvotisky v zámeckých a hradních knihovnách byly získávány darem, dědictvím či koupí celých pozůstatostí nebo částí knihoven, pravděpodobně nikoliv nákupem jednotlivých titulů, a jednotlivým cenným titulům se tudíž nevěnovala mimořádná pozornost.¹⁹ Do knihoven se nedostávala velkorysá „Prachtausgabe“ takových rozměrů, jako je německá Schedelova kronika v majetku vévodkyně Anny Amálie ve Výmaru.²⁰

Pernštejnská kronika Hartmanna Schedela je opatřena dřevokoženou slepotiskovou vazbou typickou pro německou jazykovou oblast, s kovovými nárožnicemi a sponami. Pernštejnský Schedel je neúplný knižní blok, jemuž chybí incipit, resp. xylografický titulek registru a registr samotný, kolofon a mapa Evropy před ním. Teprve srovnáním s úplnými exempláři jiných knihovných fondů zjistíme, jak by měl vypadat knižní blok v úplnosti. Srovnáme-li poslední dochovaný list kroniky s posledním listem dnešního knižního bloku, na první pohled vidíme, že při tisku byly použity rozdílné typy²¹ [4, 5].

Když se podíváme na zadní stranu jednolistu [6], vidíme, že je spleaná z jednotlivých menších listů již použité makulatury, což je pro jednolisty typické. U jednolistů se nepředpoklá-

18 Je to nejpravděpodobnější vysvětlení, proč byl jednolist ke knižnímu bloku prvotisku přivázan – nebyl-li součástí knižního bloku, byl součástí vazby.

19 Obecně knihovny fondy zámeckých knihoven Jihomoravského kraje patří k méně nákladným, neboť je vytvářely nepříliš movité moravské baronské a hraběcí rody. I v případě knižecího titulu na Moravě se na okázalost dbalo méně. Lednický fond liechtensteinský je v porovnání s vídeňskou fideikomisní knihovnou okrajový, pro Salm-Reifferscheidty v Rájci byla zase rozhodující kvantita, nikoliv bohatá výbava nakupovaných knih.

20 Exemplář německého vydání Schedelovy kroniky z majetku vévodkyně Anny Amálie ve Výmaru vydal a opatřil komentářem Stephan Füssel v r. 2004 v Augsburgu, viz pozn. 16 výše.

21 Německý text Schedelovy kroniky byl vytištěn švabachem, latinský rotundou. Typy švabachu v knižním bloku německého Schedela a v jednolistu se liší.

Obrázek č. 6: Zadní strana jednolistu *Warhafftige Beschreibunge des Gesichts...*

fondů v podobě inventur skrývá mnohé záludnosti a překvapení, že historická knižní rarita se může „ztratit“ a „znovu objevit“ i přesto, že knihovna pravidelně prochází kontrolou a že i nejlepší péče o knihovní fondy v podobě restaurátorských zásahů má svá rizika.

REDISCOVERY OF THE WORLD-CHRONICLE BY HARTMANN SCHEDEL ON THE CASTLE OF PERNŠTEJN

Summary: The world chronicle by Hartmann Schedel of 1493 is mentioned already by Bohumír Lifka in 1953. However, some decades later we have searched for this incunabel in vain. The reason for it was incomplete block of that book and restoration implementation in 1970ies. At that time was to the book erroneously binded a broadsheet from 1566 and this was by later staff belived to be an explicit. So the world chronicle disappeared and was not included into a register of early printed books made by specialists from National Museum in Prague in 1980ies. Within processing of old prints from the 16th century was in the last year drawn a typographical comparison between the early printed book and its last sheet of paper and discovered differences in typography of its supposed explicit, which was after that identified as relatively copious broadsheet of origin from Germany. From now, the castle library in Pernštejn can pride on valuable, rich illustrated encyclopedia from the 15th century.

Key words: Early printed books, old prints, historical libraries, chronicles, castles, palaces.

PhDr. Pavla Holíková (*1965)

Absolventka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, pracuje v Národním památkovém ústavu jako kurátorka sbírkových a mobiliárních fondů – zámeckých knihoven územní památkové správy v Kroměříži. Zabývá se profilem a historií jednotlivých zámeckých knihoven a odborným zpracováním starých tisků 16. století.